

Секція 3

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В ПЕРІОД СТАЛІНІЗМУ

Олексій ВАСИЛЮК

*молодший науковий співробітник інституту зоології
імені І.І. Шмальгаузена НАН України,
м. Київ*

Валерій НЕСТЕРЕНКО

*кандидат історичних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін Подільського державного аграрно-технічного університету,
м. Кам'янець-Подільський*

МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ БАЄР – ПЕРШИЙ РЕКТОР КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ІНСТИТУТУ:

ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ

Микола Миколайович Баєр – громадський та політичний діяч, поет, перекладач, пропагандист ідей охорони природи. Народився 4 грудня 1886 р. в німецькій родині інженера-землеміра в с. Бобрик тодішньої Харківської губернії (зараз це територія Сумської області) [26]. В автобіографіях зазначав себе як українця за національністю. Втім, родина в дійсності мала не українське походження. У різних джерелах фігурує ціла низка різних варіантів написання його прізвища: Баєр, Бейєр, Байєр і навіть Байнер.

Вірогідно, таке різноманіття написання викликане пошуками правильної транскрипції німецького прізвища *Baier (Beier)* у період формування єдиної української граматики у 1917–1920-х рр. Уривчасті знання членів родини відомості дають досить обмежені відомості про походження роду Баєрів та обставини появи їх в Україні. Так, син М.М. Баєра Сергій повідомляв, що зі спогадів батька М.М. Баєра – Миколи Карловича Баєра, що його батько (прадід М.М. Баєра) після дуелі із князем однієї з тодішніх «земель» Німеччини,

орієнтовно у Баварії, мусив тікати до Російської імперії [3]. Доньки М.М. Баєра Леся та Ніна повідомляли, що прадід М.М. Баєра тікав з Німеччини (Баварії) оскільки був засуджений до смертної кари через участь у селянських повстаннях [4]. Мати М.М. Баєра Єлизавета Тимофіївна була наполовину українка, наполовину туркєня. Тож українська родина Баєрів мала не більше як чверть української крові.

Микола Миколайович мав двох братів (Костянтина і Григорія, котрий зник під час Першої світової війни) та трьох сестер (Єлизавету, Євгенію та Аполлінарію) [4]. Батько Миколи, Микола Карлович у останні роки життя важко хворів (втратив, зір, слух тощо) [3], однак намагався дати своїм дітям добру освіту. Тим часом уся практична діяльність по утриманню сім'ї лягла на плечі його дружини. Саме вона допомогла Миколі вступити до Катеринославської реальної школи, яку у 1904 р. він успішно закінчив [26].

Микола прийняв рішення піти батьковим шляхом та за матеріальної підтримки матері вступив до Московського межевого (геодезичного) інституту за фахом «Економіка й техніка землевпорядкування» [40]. На той час це був найпрестижніший з існуючих у Російській імперії навчальних закладів, де можна було би студіювати земельні відносини.

Під час навчання в університеті він познайомився із Єлизаветою Миколаївною Зайкевич, яка стала його першою дружиною. Вона походила з дворянського роду. З деяких джерел також відомо, що під час навчання М. Баєр був учасником підпільного руху, одного з «земляцтв», які утворили в Москві українські студенти. З невідомих обставин на кінець навчання перебував у розшуку поліції [30].

1910 року М. Баєр закінчив навчання в інституті з направленням на роботу до Полтавської губернії [38], де почав працювати межевим інженером у губернському земстві. Тут у нього народилися син Сергій (1910), донька Олеся (1914) і згодом – другий син Микола (1910-1937).

Микола Миколайович був загалом дуже освіченою людиною. Вільно володів не лише українською, російською і німецькою мовами, а й більш рідкісними на то й час англійською та навіть есперанто [3]. Від 1906 р. публікував поезії, пізніше виступав як талановитий перекладач творів Е. Сетона-Томпсона («Лобо, король вовків на Корумпо», «Наші приятелі. Оповідання про собак») та В. Гауфа, надруковані 1918 року в Полтаві [27], у Полтавському видавництві [31]. Микола Баєр упродовж кількох років також друкувався у журналах і газетах «Рідний край», «Селянське слово», «Українська хата» [27].

Він значився серед членів організованого 1913 року В.І. Вернадським та В.Ф. Ніколаєвим Полтавського товариства любителів природи [38]. У науковому архіві Полтавського краєзнавчого музею зберігаються документи про діяльність товариства. У списку членів його записано під №3 «Бейнер Николай Николаевич» без зазначення адреси [38]. Роль М.М. Баєра для охорони природи в Україні та й усїєї тодішньої Російської імперії до 2018 року була не відома.

Товариство було першою працюючою природоохоронною громадською організацією на території України. Вперше позиція представників Товариства у питаннях охорони природи прозвучала з вуст завідувача Природно-історичним музеєм М.Ф. Ніколаєва та лісівника В.М. Борткевича на Другому з'їзді лісовласників і лісівників (1913 р). Вони назвали уявлення сучасників про *«первісний стан природи на нашій батьківщині»* – примарним, наголосили, що існує загроза перетворення природи на *«вічну згадку»* для наступних поколінь [14]. В діяльності Товариства можна простежити досить суттєвий вплив М.М. Бейєра, хоча буквальных згадок про його участь у роботі організації збереглося небагато.

Так, у серпні 1913 року, після появи в його складі М.М. Бейєра, саме Земство звернулося до Постійної природоохоронної комісії Російського географічного товариства (на той час розробляло ідеї створення заповідників і

національних парків, мало центри в Петрограді та Москві) з проханням надати роз'яснення щодо низки питань: *Якими правами, якими статтями закону нормується створення заповідників? Як забезпечується на майбутнє непорушність заповідників? Як губернському земству отримати право на розпорядження заповідником? Який формальний порядок установи заповідних ділянок?* [53].

Більшість членів Комісії мешкали у Москві і тому, можна припустити, знайомство з ними надихнуло М. Бейєра на пропаганду ідей виділення цінних земель в природоохоронні території. У роки навчання Миколи Миколайовича в Московському межовому інституті, багато його професорів (здебільшого географів, геологів) були членами Російського географічного товариства. У той час один з ідеологів охорони природи, професор Московського університету і член Товариства Г.А. Кожевніков читав відкриті лекції на різні теми, що збирали студентів з різних інститутів [18]. Саме він вигадав сучасне використання терміну «заповідник». Або, як він писав тоді – «заповідна ділянка». Найвірогідніше, саме середовище членів Російського географічного товариства надихнуло М.Бейєра на природоохоронну діяльність.

Починаючи з 1913 року активна робота Полтавського товариства провадилась нерозривно з діяльністю Полтавського земства. За браком будь-яких природоохоронних державних органів, спільна діяльність у справі охорони природи, яку організували М.М. Бейєр з боку Земства, і М.Ф. Ніколаєв з боку Полтавського Природничого Музею можна вважати першою в історії України спробою вирішити природоохоронні питання силами держави.

16 грудня 1913 року голова Товариства М.Ф. Ніколаєв виступив у Полтаві з доповіддю про охорону природних пам'яток на зборах Земства. Він озвучив перші пропозиції до переліку природних територій і об'єктів, які треба охороняти. Пропонував, наслідуючи термінологію, розроблену Постійною природоохоронною комісією, створювати у губернії «заповідні ділянки» як на

державних так і на приватних землях [48]. Земство виділило 400 карб. для проведення конкурсу на кращий нарис на тему "Охорона пам'яток природи". Губернській управі було доручено обговорити з *«частиною власників і зі скарбницею питання про можливість виділення в заповідний стан ділянок степу, лісу і боліт»* [11, 29].

Зацікавленість губернського земства в організації заповідників поділяло Сільськогосподарське товариство, позицію якого демонстрував друкований орган – журнал «Хуторянин». На його сторінках публікувалася детальна інформація про XII Всеросійському з'їзді лісовласників і лісівників з акцентом на питаннях охорони природи [48]; передруковувались статті про необхідність створення заповідників, що поширювались Російським географічним товариством [44]; пропагувалася діяльність відомого вже на той час акліматизаційного зоопарку Асканія-Нова [5, 16].

1914 року Полтавська земська управа вела переговори з великим землевласником (імовірно з Мекленбург-Стрілецьким) про створення та огороження заповідної ділянки степу в районі села Ланна під Карлівкою [39]. У травні 1914 року поміщиця Зіньківського повіту Токарська, підтримала ініціативу Земства і передала під охорону Полтавського товариства любителів природи віковий дуб. У матеріалах земського зібрання, яке проходило 7-8 травня 1914, зазначено: *«Таких дубів, залишків стародавніх лісів, в Полтавській губернії збереглося мало, так що він представляє інтерес як пам'ятник природи і заслуговує охорони»* [28].

Приблизно в цей же час і граф Кочубей передав під охорону 160 десятин свого Карлівського бору біля Диканьки, що під Полтавою. Такими, напівофіційними заповідниками на Полтавщині були також урочище «Зруб» біля Диканьки і цілина в Стрюковській економії Костянтиноградського повіту [28]. В майбутньому ці неофіційно оголошені заповідники частково отримали охоронний статус (наприклад, Карлівський бір в наш час став регіональним

ландшафтним парком «Диканський»). Боротьба за збереження степових цілин тривала з 1913 і до 1927 року, коли вони отримали охоронний статус.

В доповіді В. Ніколаєва «Охорона пам'яток природи на Полтавщині» на «Попередній нараді природників України» 6–8 серпня 1918 року було запропоновано *«Признать необходимымъ отчудить, как національний паркъ, дѣвственную степь въ Константиноградскомъ уѣздѣ Струковской экономіи и взять подъ особую охрану участокъ степи в Карловской экноміи того же уѣзда»* [46]. Відомо також, що у березні 1927 року, напередодні весняно-польових робіт, для припинення розорювання цілинних степів, Комісія охорони природи СГНКУ підготувала проекти розпоряджень НКЗС Окружним земельним відділам із переліком місцевих степових ділянок, в яких зазначалося: *«Ці цілини з цього часу пропонуються Вам залишити неораними до часу, коли їх буде обслідувано та вирішено справу про те, чи слід їх залишити неораними назавжди, оголосивши заповідними»* [50, арк. 78; 81]. Так були збережені цілинні Карлівський та Струківський степи [50, Арк. 177]. 1929 року відомий ботанік, на той час харківський краєвий інспектор охорони пам'яток природи, Є.М. Лавренко писав про ці цілини у Червоноградському районі, як про ті, яким загрожує знищення: *«Це Розумовський степ (біля Карлівської економії). Струківський степ (біля ст. Сахновщина) та де-які інші. Ми маємо відомості, що й ці цілини незабаром буде розорано»* [35]. Того ж року обидві їх оголосили пам'ятками природи. У 1932 році Є.М. Лавренко планував включити Струківський степ до Другого Степового держзаповідника у II п'ятиріччі [51].

Природоохоронна активність Полтавського земства відома лише в ті роки, коли в ній працював М.М. Баєр. 1919 року у Полтаві побачила світ пропагандистська книжка Миколи Миколайовича з охорони природи «Шануймо і бережімо рідний край» [8], з якої було розпочато природоохоронну серію видань Полтавського природничого музею. У книжку були вкладені 2 «метелики» – листівки великого формату «Охороняйте степ» та «Охороняйте

ліс». На жаль, невідомо, чи був сам М. Баєр автором тексту зазначених листівок. Не відомо, чим ще займався він у Товаристві, окрім підготовки зазначеного видання. Разом з тим, відомо, що про стан охорони природи у світі він був добре обізнаний. Зокрема, ці знання він використав, перекладаючи для Педагогічного Бюро Полтавської Губеріальної Народної Управи книжку американського письменника Е. Томпсона-Сетона «Лобо». Книжка, розрахована на середній та старший шкільний вік, розказує драматичну історію волелюбного вовка, сюжет якої відбувається на півдні США. Згадуючи антилопу вилоріга у своєму перекладі, М. Баєр зробив авторську зноску про те, що цей вид є майже винищеним в США і що залишився він під надійною охороною лише на території Йелоустоунського національного парку [47].

На той час Товариство активно цікавилось станом охорони природи в світі, зокрема, після видання самого М. Баєра «Шануймо і бережімо свій рідний край», наступною книжкою у природоохоронній серії Полтавського природничого музею стала праця Г.А. Бризгаліна «Охорона пам'яток природи на Україні» [10]. Музей замовляв підготовку ще трьох книжок: «Охорона пам'яток природи на Полтавщині», «Загальні відомости про охорону пам'яток природи» і «Що таке національні парки» [52]. Готувалася, але не встигла вийти друком книжка Г.А. Бризгаліна «Що зроблено на Україні та за кордоном у справі охорони природи». Про долю цих видань нічого не відомо.

В період першої світової війни Микола Миколайович разом з родиною виїхав до Києва. З вибухом Української національно-демократичної революції, він вступив до лав Української партії соціалістів-федералістів. Деякий час він працював керівником департаменту землеробства в уряді УНР [3]. У цей час М. Баєр видав низку видань з земельного питання: «Земельна реформа і основи земельної політики на Україні» (1917), «Соціалізація чи земельна власність?» (1918) (рецензія на цю книжку з'явилась у газеті «Відродження»

[13]), «Про земельну справу» (1918). Книжки М. Баєра знаходились у продажу, для просвітницьких організацій продавались зі знижкою [12].

У період Гетьманату Павла Скоропадського 1 червня 1918 року був призначений на посаду межевого інженера та старшого землеміру Київської губернської земельної управи. Також був прикомандирований до межевого відділу Міністерства земельних справ [19, 26]

Однак, здоров'я його дружини, яка була важко хвора на туберкульоз, у цей час значно погіршилось. Вся її родина в минулому загинула від туберкульозу, ще коли Єлизавета Миколаївна була дитиною, та з часом хвороба розвинулась і в ній [3]. Наприкінці 1918 р. Микола Баєр виїхав до м. Яремче разом зі своєю родиною, намагаючись порятувати життя дружини. Проте, ці намагання виявились марними. Весною 1919 р. Єлизавета Миколаївна померла, лишивши Миколу Миколайовича з трьома дітьми, в т.ч. наймолодшим – трирічним сином Сергієм. Подобиці про історію роду Баєрів ми знаємо саме завдяки йому, адже саме Сергій Миколайович Баєр вмів читати ще з 5 років і встиг у такому юному віці перечитати щоденники свого діда, Баєра Миколи Карловича, в яких містилась інформація про їхній рід [3]. Ми наводили ці відомості на початку статті.

Після цього родинного нещастя Микола Баєр з головою поринув у політичну діяльність. Він став одним із засновників Української народної партії (хліборобів-власників). Ця партія була створена 15 травня 1919 р. у Станіславові (нині – Івано-Франківськ) політичними діячами Української Народної Республіки. Основоположниками цієї партії під гаслом «Свобода і праця» стали колишній український соціал-демократ М. Чудинів-Богун та колишній соціаліст-федераліст М. Баєр, який став її секретарем [33].

Улітку 1919 р. після поразки західноукраїнської революції, М. Баєр опинився у Кам'янці-Подільському, який у той час був тимчасовим політичним і адміністративним центром УНР [26]. Він продовжив займатись політичною

діяльністю, був активним діячем Української народної партії, яка дотримувалась правих поглядів. Під час гострої міжпартійної боротьби Українська народна партія блокувалась з УПСФ та народними республіканцями проти українських есерів та українських соціал-демократів, але великої ролі в політичному житті вона не відігравала. 30 жовтня 1919 р. Микола Баєр виступав від імені своєї партії на Державній нараді УНР, на якій були присутні Головний отаман УНР Симон Петлюра, члени українського уряду та керівники політичних партій [43]. Державні наради УНР за часів Директорії УНР виконували функції представницької влади. Збиралися неперіодично для розгляду важливих політичних справ [9].

29 травня 1919 р. М.М. Баєр був обраний викладачем геодезії Кам'янець-Подільського державного українського університету (К-ПДУУ). Тут він став одним із фундаторів сільськогосподарського факультету, на якому у жовтні 1919 р. розпочав читати лекції .

Починаючи з грудня 1919 року в Кам'янці-Подільському була створена Українська національна рада на чолі з соціалістом-федералістом М. Корчинським, що встала в опозицію до уряду й Директорії, висловлюючи значно більш «праві» ідеї. Заступником голови був Ст. Баран (націонал-демократ), членами президії Рад – І. Липа (самостійник-соціаліст), В. Голубович (соціаліст-революціонер) та представник Української народної партії – Микола Баєр.

Метою створення Української національної Ради було «перехоплення» ініціативи в керівництві Українською народною республікою [37, С. 191]. Того ж грудня 1919 року відбулось засідання Укр. Нац. Ради у Відні [37, С. 142], після чого там-таки, у Відні вийшла брошура М.М. Баєра «Причини аграрної революції на Україні і шляхи до розв'язання земельної справи» [43].

М.М. Баєр відзначався невичерпним оптимізмом і вмінням підтримати своїх товаришів у важку годину. Так, напередодні нового 1920 р. в Українському

клубі Кам'янця-Подільського відбулось зібрання представників українських політичних партій, викладачів і студентів університету, громадських організацій та преси. Настрій у всіх був гнітючий, оскільки Добровольча армія А. Денікіна зайняла майже всю територію України, а місто над Смотричем було зайняте польськими військами. Проте яскрава промова М. Баєра надихнула присутніх. Він закликав усіх українських політиків та представників преси забути про свої попередні міжпартійні суперечки, триматися єдності між «наддніпрянським та наддністрянським» напрямками, висловив сподівання на швидку перемогу, рішуче засудив песимістичні настрої. Побажав студентам, щоб Кам'янець-Подільський університет став справжнім центром української освіти і науки і нічим би не поступався західноєвропейським вищим навчальним закладам [42].

Упродовж 1919–1920 рр. Микола Баєр викладав лекції із землеустрою та геодезії в Українському Народному університеті. Тут могли навчатись люди без належної середньої освіти. Платня викладачам там не виплачувалась. М. Баєр заснував на базі університету геодезичну станцію [27]. 29 жовтня 1919 року Рада професорів затвердила його завідувачем геологічного кабінету [23, 24, 25]. Викладав геодезію, аграрні дисципліни та сільськогосподарське законодавство [27].

У травні–червні 1920 року у Могильові-Подільському редагував часопис партії «Голос» [32] (вірогідно, мається на увазі Кам'янець-Подільський). Наприкінці листопада 1920 р. напередодні утвердження на Поділлі радянської влади М. Баєр разом з групою викладачів Українського університету, включаючи і ректора Івана Огієнка, залишив Кам'янець-Подільський.

Деякий час, будучи секретарем Української народної партії, він продовжував політичну боротьбу. На початку 1921 р. проживав у Тарнові (Польща), де знаходився Уряд УНР. За сприяння відомого українського політика А. Жука Микола Баєр надрукував у часописі «Український прапор» статтю

«Причини аграрної революції», пізніше видав окремою брошурою матеріали про саму партію. Проте, ця політична організація так і не змогла стати авторитетною серед українських емігрантських патріотичних сил і врешті решт фактично розпалась [36].

Повіривши обіцянкам більшовиків, восени 1921 р. Микола Баєр повністю відійшов від політичної діяльності і повернувся до Кам'янця-Подільського. У жовтні 1921 р. його призначили на посаду ректора утвореного після реорганізації Кам'янець-Подільського державного українського університету – сільськогосподарського інституту. Між іншим М. Баєр став першим ректором в історії новоствореного інституту. На перший погляд, викликає подив таке рішення Наркомату освіти – призначити ректором інституту колишнього активного діяча українських національно-визвольних змагань. Проте, кандидати-комуністи не мали відповідної кваліфікації, щоб керувати закладом вищої освіти, а Микола Баєр вважався невтомним організатором і вченим, який користувався великим авторитетом серед своїх колег.

На посаді ректора інституту він перебував до 22 листопада 1926 р. Одночасно викладав курси геодезії, землевпорядкування, аграрної політики, а також інших точних наук – математики, геометрії.

Проте, його попередня проукраїнська позиція не залишилась поза увагою місцевих чекістів. В список осіб, що потребують «дій» чекістів Баєр потрапив ще 3 серпня 1922 року. Загалом з Поділля в списку були п'ять викладачів вищих навчальних закладів, релігійний діяч та правозахисник. Щодо М. Баєра в списку значилось: *«Керівник кафедри геодезії. Одночасно є ректором с.-г. інституту в Кам'янці. Брав активну участь у Петлюрівському русі і раніше за Петлюру працював у департаменті Землеробства. Тип шкідливий»* [2].

Миколу Баєра навіть планували депортувати за межі УСРР. Тим не менш йому вдалось пережити це і не тільки залишитись у місті, а й навіть зберегти посаду. За ректора СГІ особисто заступилася місцева влада [20]. 11 вересня

1922 р. Малий пленум повітового виконавчого комітету, розглянув питання щодо наміру М. Баєра і далі працювати в Кам'янці, прийняв рішення підтримати його і віддати чекістам: *«Приймаючи на увагу попередню діяльність гр. Баєра як ректора Сільськогосподарського інституту, ініціатора відкриття робфаку, організатора боротьби зі шкідниками, активного учасника нашої радянської преси по питаннях сільського господарства, його участь в громадській роботі, лояльність у ставленні до Радянської влади в минулому і користь його як громадянського діяча і робітника науки, а також що його було занесено повітовим з'їздом на червону дошку за корисну роботу, вважати корисним і можливим залишити його в м. Кам'янці для подальшої праці, про що підняти клопотання перед центром»* [22, 41].

У 1925 р. відбулись зміни у особистому житті вченого. Він одружився з Марією Дем'янівною Циглер. Наступного року у Кам'янці-Подільському у них народилась донька Ніна [3].

У наступні кілька років М. Баєр плідно працював в СГІ, був одним із керівників науково-дослідної кафедри (далі НДК) історії, природи та сільського господарства Поділля. На базі СГІ добився відкриття землемірних курсів, виступав редактором ювілейних літературно-наукових збірок, присвячених річниці жовтневої революції, стояв біля витоків створення робітничого факультету тощо. У 1920-ті рр. він написав кілька наукових праць: «До питання методики викладання геодезії у вищих спеціальних школах», «До питання організації помірів при радянському земле влаштуванню», «Спроба обґрунтувати необхідну й достатню точність означення поля». Вони були надруковані у наукових записках СГІ. Крім того, він став автором перших робіт з історії СГІ: «Підсумки будівництва Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту та перспективи його розвитку» та «Наукова дослідна кафедра «Природи, сільського господарства й культури при

Кам'янецькому СГІ». Автор коротко зупинився на роботі сільськогосподарського факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету, на базі якого на початку 1921 р. виник інститут, а також висвітлив перші кроки новоствореного вишу. Основну увагу тут приділено господарським аспектам, матеріальному становищу викладачів і студентів, процесу пролетаризації студентства, його соціальному, партійному і національному складу розподілу молоді за статтю; подано персональний склад викладачів і адміністративно-технічних працівників [7]. Інша стаття М. Баєра вміщена в цьому ж номері «Записок», присвячена роботі науково-дослідної кафедри природи, сільського господарства й культури Поділля, яка діяла в структурі СГІ [6].

Микола Миколайович користувався великим авторитетом серед студентів сільськогосподарського інституту. Ось що про нього пише студент 20-х рр. Василь Гарба: *«Треба сказати, з його можливого німецького підґрунтя залишилося лише одне прізвище. У всьому іншому — в мові, переконаннях, в активній службі нації, це був свідомий українець, людина високого ідейного калібру, до того ще рідких серед нас якостей: талановитий організатор, динамічний, настирливий з хистом амбітний керівник. Вища математика, геодезія та землеустрій, які він викладав у нас, видавалися ніби лише додатками до його кипучої вдачі організатора»* [15]. М.Баєр вступався за тих студентів, яких несправедливо спеціальні комісії виключали з інституту під час «соціальних чисток».

Проте, місцева влада дотримувалась іншої думки. У таємних документах місцевого ГПУ за 1925-1926 рр. діяльність вчених Кам'янця-Подільського, колишніх викладачів «петлюрівського» університету оцінювалась негативно, оскільки каральні органи вважали інтелігенцію міста «петлюрівською» та «контрреволюційною», адже саме тут розміщувався керівний центр УНР [21].

Мабуть через це, наприкінці 1926 р. ректором СГІ було призначено члена КП(б)У Федора Івановича Донського. Він зовсім не мав досвіду наукової чи

викладацької роботи. Працював раніше робітником, а потім був одним із командирів Червоної армії. Втім, М.Баєр допоміг йому опанувати нову роботу [3].

Через рік, 1927 року, Микола Миколайович із дружиною переїхав до Харкова, де влаштувався на роботу до Харківського геодезичного інституту [3].

Вже у перші місяці після переїзду, за М. Баєра «взялись» органи прокуратури. В ніч з 5 на 6 березня 1928 року була проведена операція по так званому «українському контрреволюційному активу». У Харкові було арештовано 36 чоловік, в оселях 12 з них проведені обшуки, що тісно співпрацювали з Харківською хліборобською організацією. Серед них і М. Баєр (Байєр). Микола Миколайович був одним з двох, серед усіх арештованих, хто не побоявся зізнатись у своїй участі в Харківській хліборобській організації, хоча цінних відомостей слідству не надав [17].

У 1930 р. до тодішньої столиці УСРР з Кам'янця-Подільського переїхала також уся його сім'я. Спочатку М.Баєр працював професором геодезії, а потім разом з льотчиком Белабрамом почав займатись аерофотозйомкою [3], що на той час, як і тепер, було питанням людей із грифом секретності «для спеціального користування».

Після ліквідації геодезичного інституту Микола Миколайович з 1935 р. викладав в Харківському будівельному інституті [3]. Проживав з родиною у флігелі інституту [4]. Проте, в період «великого терору» йому пригадали те, що він був активним у роки самостійності незалежної України. Висували і зовсім безглузді звинувачення. Наприклад, його звинувачували у тому, що він вів свої конспекти чорним, синім і червоним олівцями, звідси робився зовсім абсурдний висновок, що він начебто фашист. Інкримінували вченому і співробітництво з японською розвідкою через те, що він працював з картами Далекого Сходу [3] та арештували 1937 року.

Сина М. Баєра, – Сергія, змушували в місцевому комітеті комсомолу визнати, що його батько – «ворог народу». Коли він категорично відмовився це робити, його виключили з лав комсомолу, хоча залишили навчатись в інституті.

Микола Миколайович змушений був через можливі наступні репресії залишити Харків і виїхати до Сочі. Тут він почав працювати у школах, а його дружина – в бюро погоди [3]. Трагічною була доля старшого сина М. Баєра від першого шлюбу Миколи. Це була дуже здібна людина. У свої 27 років він працював одним із редакторів «Сельхозгиза» в Києві. Це було видавництво, яке випускало серію науково-популярних книг та брошур для шкіл робітничої та сільської молоді [3].

Коли почали поширюватись чутки, що його батько начебто «ворог народу», Миколу звільнили з цієї роботи і почали переслідування. Як і батько, Микола Миколайович (молодший) мав сміливу власну позицію і порівнював радянську владу із «німецькими окупантами» 1918 року. Миколу Миколайовича (старшого) на той час (1937) вже заарештували і син у розмовах із однокурсниками говорив, що окупанти «замордували батька в концтраку» [34]. Він всього цього пережити не зміг і того ж 1937 року покінчив життя самогубством.

Наступні кілька років М.М. Баєр з дружиною жив у Сочі, а діти, Ніна і Андрій, – в м. Умань у сестри від першого шлюбу Олесі та брата Миколи, які на той час мешкали там [4]. Микола Миколайович викладав у школі і під час німецької окупації. У післявоєнний період його не депортували до Сибіру (як багатьох етнічних німців), оскільки він працював перекладачем з німецької мови і був необхідний для влади [3]. Натомість до Сибіру депортували родину Баєрів [3].

Микола Миколайович ненадовго переїхав на роботу до Білоруської академії сільського господарства. Проте у 1946 році Радянська армія розшукала у післявоєнній Польщі «нові» документи, що свідчили про спільну роботу

М. Баєра з С. Петлюрою. Це антибільшовицьке минуле разом з його німецькою етнічністю та тим фактом, що в той час, коли він складав карти Східного Сибіру, дало підстави для звинувачення його у передачі японцям державних таємниць і відправлення його в північний табір поблизу Воркути [3].

Микола Миколайович був знову заарештований у 1948 році [4] і на 10 років направлений в сталінські табори системи ГУЛАГ [3]. За свідченнями родичів покарання відбував на Колімі [3]. Працював бібліотекарем у колонії для ув'язнених. Рятуючись від цинги, пив хвойний відвар, внаслідок чого зіпсував собі нирки. Це стало причиною важкої хвороби. Відбув політичне покарання не повністю, був звільнений 1953 року [3], після смерті Сталіна.

У 1960 р. Микола Баєр за рекомендацією лікаря поїхав лікувати цингу з Сочі до Харкова, де того ж року помер у лікарні. Похований у Харкові. Реабілітований зусиллями доньки Олесі вже у 1990-х. Відомості про дату смерті М.М. Баєра, подробиці реабілітації та низка інших принципових деталей біографії не встановлена ні нами ні членами родини Баєрів.

До 2018 року переважна більшість відомостей, зібраних у цій статті не була відома суспільству та навіть нащадкам Миколи Миколайовича. За свідченням онуків, їхні батьки приховували від дітей інформацію про біографію діда. Декого з онуків (навіть не дітей!) опитували при вступі в університет та прийомі на роботу, щоб встановити, чи знають вони про свого славетного пращура. Вперше стислі біографічні відомості про М.М. Баєра були опубліковані онуком Миколи Миколайовича – Андре Костянтиновичем Геймом, у його автобіографії та озвучені під час урочистого банкету з нагоди вручення А.К. Гейму нобелівської премії з фізики [1].

Список використаних джерел та літератури:

1. Andre Geim – Banquet speech. NobelPrize.org. Nobel Media AB 2018. Wed. 28 Nov 2018. – [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.nobelprize.org/prizes/physics/2010/geim/speech/>
2. Адамський В.Р. Українська наукова еліта як об'єкт політичних репресій на початку 1920-х років // Педагогічний дискурс: Збірник наукових праць. – Хмельницький: ХГПА, 2007. – Вип. 2. – С. 10–20.
3. Архів А.К. Гейма, лист Сергія Миколайовича Байєра.
4. Архів Г.А. Новіцької, лист Ніни Миколаївни Байєр.
5. Аскания-Нова – знаменитый акклиматизационный зоопарк // Хуторянин. – 1916. – № 20. – С. 406–407.
6. Баєр М.М. Науково-дослідна катедра «Природи, Сільського господарства й Культури Поділля при Кам'янецькому СГІ»: відбитки з кн. 4-ої «Записок С.-Г. 246 Інституту в Кам'янці на Поділлі». – Кам'янець на Поділлі: друкарня імені Леніна, 1927. – 19 с.
7. Баєр М.М. Підсумки будівництва Кам'янецького Сільсько-Господарського Інституту та перспективи його розвитку: відбитки з кн. 4-ої «Записок С.-Г. Інституту в Кам'янці на Поділлі». – Кам'янець на Поділлі: друкарня імені Леніна, 1927. – 21 с.
8. Бейер М.М. Шануймо і бережімо свій рідний край / М.М. Бейєр. – Полтава: Полтавський природничий музей, 1919. – 23 см. – (Серія видань по охороні природи), Кн. 1. – 16 с., [2] арк. вкл.
9. Бойко О.Д. Державні наради Української Народної Республіки 1919–1920 // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2004. – Т. 2 : Г – Д. – 518 с.
10. Бризгалін Г.А. Охорона пам'яток природи на Україні / Г.А. Бризгалін. – переклад з російської мови В.Ф. Ніколаєва. – Полтава: Полтавський природничий музей, 1919. – 31 с. (Серія видань по охороні природи), Кн. 2. – 38 с.
11. Бюллетени ХОЛП, 1914. – №2. – Стр. 56–57.
12. Відродження, 1918, 20 липня. – №91. – С. 4. – Шп. 4.
13. Відродження, 1918, 21 грудня. – №216. – С.4. – Шп. 4.
14. Второй съезд лесовладельцев и лесоводов при Полтавском обществе сельского хозяйства, 18–21 декабря 1913 года. – Полтава: Электрич. тип. Г.И. Маркевича, 1914. – С.117.
15. Гарба В. На розпутьях (до історії одного покоління). Серія мемуаристики. Українська вільна академія наук у США. Товариство подолян при УВАН. – Нью-Йорк, 1976. – С. 314–315.

16. Гармаш Т.П. Становление и развитие заповедного дела на Полтавщине в первой трети XX столетия // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. – Сер. 3, Экон. Экол, 2012. – №2 (21). – С. 221–228.
17. ГДА СБУ. – Ф, 13. – Спр. 370. – Т.5. – Арк. 234-255.
18. Григорий Александрович Кожевников // Человек, 2005. – №2. – С. 100–112.
19. Д. Вісник, 1918, 19 вересня. – №49. – С.3. – Шп. 4.
20. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф Р. 195– Оп.п.2. спр. 23. Арк. 71 зв.
21. ДАХМО. – Ф Р.3. – Оп.1. – Спр. 156. – Арк.33.
22. ДАХМО. – Ф Р.336. – Оп. 1. – Спр. 10. Арк. 99, 99 зв.
23. ДАХМО. – Ф Р.582. – Оп.1. – Спр. 124. – Арк.12 зв.
24. ДАХМО. – Ф Р.582. – Оп.1. – Спр. 421.
25. ДАХМО. – Ф Р.582. – Оп.1. – Спр.22. – Арк.47, 126.
26. ДАХМО. – Ф Р.6. – Оп. 1. – Спр. 122. – Арк. 133-134.
27. Енциклопедія сучасної України. – Т.2. – Київ, 2003. – С.71-72.
28. Журнал Полтавского чрезвычайного губернского земского собрания 7–8 мая 1914 года. – Полтава, 1914. – С.91.
29. Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXXIX очередного созыва 1913 года. – Полтава : Электр. тип.-лит. И. Л. Фришберга, 1914. – с.90
30. Заболотна І.М. Спогади Івана Крип'якевича (1904-1911) // Український археографічний щорічник. – 2010. – Вип. 15. – С.486.
31. Здражко А.Є. Видання української дитячої перекладної літератури на початку XX століття (1917 – поч. 1930-х рр.) / А.Є. Здражко // Мова і культура. – 2012. – Вип. 15, т. 1. – С. 341–346.
32. Книга. Неперіодичний бібліографічний орган об'єднання українських видавців. Під ред. проф. Дмитра Антоновича. №1. – Відень-Київ, 1921. – С. 31.
33. Коллард Ю.. Спогади юнацьких днів: 1897–1906. Українська Студентська Громада в Харкові і Революційна Українська Партія (РУП)] // Срібна сурма. – Торонто, 1972. – С. 131
34. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. Книга перша. – Канадський інститут українських студій. Альбертський університет. – Едмонтон, 1987. – С. 73.
35. Лавренко Г. Цілинні степи України і потреба їхньої охорони // Вісти ВУ ВЦВК, 1927, №8 (1898), 11 січня. – С. 5.

36. Магурчак А.М. Андрій Жук і Українська народна партія: штрихи до політичної біографії // Сумська старовина, 2013. – №XLI-XLII. – С. 76.
37. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції, 1917–1921. [Т. 2]: Кам'янецька доба – Зимовий похід / І. Мазепа. – Прага: Пробоем, 1942.
38. НА ПКМ імені Василя Кричевського. – Спр. О1 – 9.
39. Насимович А.А. Дореволюционный период в развитии заповедного дела // Опыт работы и задачи заповедников СССР, М.: Наука, 1979. – С. 7–20.
40. Наука и научные работники СССР : справочник / Акад. наук СССР; сост. Комис. "Наука и науч. работники СССР" под наблюдением и непосредств. рук. С.Ф. Ольденбурга, Е.Ф. Карского. – Л., 1925–1934. – Ч. 6: Научные работники СССР без Москвы и Ленинграда. – 1928. – VIII. – С. 20–21.
41. Науково-освітня інтелігенція Поділля у добу комунізму: перша хвиля репресій/ Історія (збірка наукових праць), Київ, 2009. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11185.html>
42. Наш шлях. Позапартійна газета. Кам'янець-Подільський, 1920. – 3 січня.
43. Наш шлях. Позапартійна газета. Кам'янець-Подільський, 1919. – 1 листопада.
44. От постоянной Природоохранительной Комиссии при Императорском Русском географическом обществе // Хуторянин. – 1914. – №29. – С. 840–841.
45. Продаються книжки // Відродження, 1918, 20 липня, №91. с. 4, Шп. 4.
46. Протоколи Наради Природників України від 3-6 серпня 1918 року // Вісті природничої секції Українського Наукового товариства, т. 1. число 1, 1918–1919. – С. 14.
47. Томпсон-Сетон, Ернест. Лобо, король вовків на Курумпо [Текст] / Томпсон-Сетон ; переклав М. Бейер ; Пед. Бюро Полтав. Губерніал. Нар. Управи. – Полтава: [б. в.], 1918. – С. 2.
48. Хроника // Бюллетени Харьковскаго общества любителей природы. №2, 1914.
49. Хроника XII Всероссийский съезд лесовладельцев и лесохозяев // Хуторянин. – 1911. – № 5. – С. 124–126.
50. ЦДАВО. – Ф. 1230. – Оп.1. – Спр. 7 (1927 р.).
51. ЦДАВО. – Ф.2. – Оп. 7. – Спр. 72. – Арк. 115+зв.
52. Шарлемань М. Нова організація по охороні природи // Вісті природничої секції Українського наукового товариства, 1918. – Т.1, число 3–4. – С. 18.
53. Штильмарк Ф.Р., 1996. Историография российских заповедников (1895–1995). – М.: ТОО Логата, 340 с.

Резюме. У статті висвітлено життєвий та творчий шлях Миколи Миколайовича Баєра – відомого природодослідника, активного діяча Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр, першого ректора Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту.

Ключові слова: заповідник, інститут, наукове товариство, охорона, університет, геодезія, Українська народна партія,